

ІННОВАЦІЇ У ВИКЛАДАННІ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

INNOVATIONS IN TEACHING CRIMINOLOGY AND FORENSIC SCIENCE: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Яремчук В.О., к.ю.н.,
старший науковий співробітник лабораторії використання
сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю

*Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташица
Національної академії правових наук України*

У статті розглядаються інноваційний досвід оволодіння криміналістичними знаннями, а саме, мотивація студентів до навчання криміналістики і психолого-педагогічні риси особистості викладача криміналістики. Розуміння студентом мети вивчення дисципліни «криміналістика» та можливість у професійній діяльності використовувати здобуті криміналістичні знання, надає студентам мотивацію до вивчення навчальної дисципліни «криміналістика». Викладач криміналістики має бути творчим і сучасним, володіти передовими новинками науково-технічного прогресу. В Україні існує негативна тенденція щодо скорочення термінів вивчення предмета «криміналістика». Це призводить до поверхневого вивчення майбутніми працівниками органів кримінальної юстиції основ розслідування злочинів, та негативно позначиться в майбутньому на ефективності їх роботи. нині викладання криміналістичних знань та судової експертизи проходить модернізацію та впровадження інноваційних технологій. Однією з пріоритетних форм організації навчання студентів має бути самостійна робота. Курсова робота і наукова доповідь з криміналістики є важливим елементом вивчення курсу «криміналістики». Нині центральною формою індивідуальної підготовки студента-юриста є написання науково-дослідної роботи і виступ з нею на студентському науковому гуртку. Слід заохочувати студентів до відвідування студентського наукового гуртка з криміналістики. Ще однією сучасною формою оволодіння криміналістичними знаннями є проведення наукових екскурсій до експертних установ України та органів кримінальної юстиції. Крім того, здобуття практичних навичок з використанням сучасного обладнання і комп'ютерних технологій забезпечить майбутнього юриста знаннями, які потрібні на практиці. Виконання лабораторних робіт з криміналістики та судової експертизи на сьогодні відповідає потребам практики і передбачає складання протоколів слідчих (розшукових) дій, планів розслідування окремих видів злочинів. При вивченні криміналістики можливо запровадження інноваційних 3D моделей (для огляду слідів на різних перешкодах тощо, так як це використовується у Європейських країнах), впровадження огляду віртуальних місць злочину за допомогою передових комп'ютерних технологій, а також проведення лекцій у різних сучасних формах.

Ключові слова: інновації, криміналістичні знання, методика викладання, міжнародний досвід, практичне заняття, судова експертиза.

The article examines the innovative experience of acquiring criminalistics knowledge, namely, the motivation of students to study forensics and the psychological and pedagogical personality traits of a criminalistics teacher. A student's understanding of the purpose of studying the discipline of "criminology" and the opportunity to use the acquired criminalistics knowledge in professional activities gives students motivation to study the academic discipline of "criminalistic." A criminalistics teacher must be creative and modern, possess cutting-edge novelties of scientific and technological progress. In Ukraine, there is a negative trend towards shortening the terms of studying the subject "criminalistic". This leads to a superficial study by future employees of criminal justice bodies of the basics of crime investigation, and will negatively affect the effectiveness of their work in the future. Currently, the teaching of criminalistics knowledge and forensic examination is undergoing modernization and the introduction of innovative technologies. Independent work should be one of the priority forms of organization of student learning. The coursework and scientific report on forensics is an important element of the study of the "criminalistics" course. Currently, the central form of individual training of a law student is writing a research paper and presenting it at a student scientific group. Students should be encouraged to attend the student science club on criminology. Another modern form of mastering criminalistics knowledge is conducting scientific excursions to expert institutions of Ukraine and criminal justice bodies. In addition, the acquisition of practical skills using modern equipment and computer technologies will provide the future lawyer with the knowledge needed in practice. The performance of laboratory work on criminalistic and forensic examination currently meets the needs of practice and involves drawing up protocols of investigative (search) actions, investigation plans of certain types of crimes. When studying criminalistic, it is possible to introduce innovative 3D models (to examine tracks on various obstacles, etc., as it is used in European countries), to introduce an examination of virtual crime scenes using advanced computer technologies, as well as to conduct lectures in various modern forms.

Key words: innovations, criminalistics knowledge, teaching methods, international experience, practical training, forensic examination.

Вступ. У нинішні часи активно змінюється суспільство, і разом з тим і освітні запити. Тому сьогодні необхідно відходити від практики пасивного навчання студентів, натомість запроваджуючи сучасні методи у вищій освіті. Після прийняття низки нових Законів України – «Про освіту», «Про вищу освіту», змінюються вимоги до викладання, зокрема, і суспільних дисциплін, до яких належить юриспруденція. Серед переліку навчальних предметів, що опановують студенти-юристи, важливе місце відводиться «криміналістиці». Так, криміналістичні знання мають синтетичну природу, тобто уміщають у собі знання з різноманітних гуманітарних, технічних, природничих та інших наук. Криміналістика через свої наукові надбання пропонує слідчим, експертам та суддям перевірені практикою й науково обгрунтовані прийоми та методи, які слід використовувати для розкриття різних кримінальних правопорушень [1, с. 12]. Необхідно сказати, що криміналістика сьогодні вважається однією із самих цікавих дисциплін,

що вивчаються студентами за фахом «правознавство». Нині відбувається стрімкий науково-технічний прогрес. А методи викладання криміналістики, що застосовувалися у 80-90 роках ХХ століття вже застаріли. Саме тому, для сучасних студентів процес вивчення суспільних дисциплін, до яких належить і криміналістика, має відбуватися тільки з використанням передових інформаційних технологій. Натепер мають змінитися підходи у методології взаємодії викладача з «криміналістики» та сучасного студента, для якого важлива мотивація для належного опанування криміналістичних знань. Це має досягатися використанням психолого-педагогічних прийомів з боку викладача-криміналіста. При вивченні курсу криміналістики слід зважати на досвід викладачів інших країн світу, щодо запропонованих ними новацій при опануванні криміналістики.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам викладання криміналістичних знань у вищій школі присвячені роботи М.В. Даньшина, Н.І. Клименко, В. Ю. Шепітька та ін.

Проте, у цих працях детально не розглядалися психолого-педагогічні та методологічні проблеми сучасного викладання криміналістики в Україні та в інших країнах, а також застосування викладачем інноваційних методів вивчення криміналістики із використанням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій.

Мета статті. Розкрити психолого-педагогічні і методологічні проблеми викладання криміналістики та назвати особливості застосування інноваційних методів викладання курсу криміналістики та судової медицини із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. У нашій статті розглядаються два психолого-педагогічних аспекта оволодіння криміналістичними знаннями, а саме, мотивація студентів до навчання криміналістиці і психолого-педагогічні риси особистості викладача криміналістики. За дослідженнями С. Щудло, тільки 32,2% студентів вважають, що отримали освітні послуги, максимально узгоджені з їхніми запитами і потребами [2, с. 223].

Як влучно зазначено, оволодіння криміналістичними знаннями потрібно і слідчому, і судді, і прокурору. Криміналістика покликана навчити студентів-юристів найбільш ефективним прийомом, методам та засобам боротьби зі злочинністю [3, с. 3]. Зокрема, на думку викладачів криміналістики з Куби, слід мотивувати студентів. Навчання не має бути відокремлено від студента, а повинно стати метою його майбутньої професії. Навчання має бути набуттям певного досвіду студентом [4]. Цікавими є думки естонських студентів з Академії внутрішнього захисту (місто Таллін), які вважають, що суттєвим для них є достатні навчальні ресурси і мотивація до навчання. За результатами опитування 113 студентів і кадетів цього вищого закладу, для ефективного навчання недостатньо тільки ініціатив викладача, а необхідна залучення студентів до навчальної і наукової роботи, отримання з предмету як загальних теоретичних так і вузькоспеціалізованих знань. Важливим за оцінками опитаних студентів є отримання теоретичних знань з обміном практичним досвідом. Саме це на думку опитаних, і мотивує студентів і кадетів до навчання [5, с. 27-40]. Таким чином, розуміння студентом мети вивчення дисципліни «криміналістика» та можливості студентам-юристам у своїй майбутній діяльності використовувати здобуті криміналістичні знання, що максимально наближені до практики, і надає студентам мотивацію до вивчення навчальної дисципліни «криміналістика».

Також слід враховувати психолого-педагогічні особливості фігури «викладача з криміналістики». На думку М. В. Данышина психолого-педагогічними якостями викладача з криміналістики є оптимізм, емоційна лабільність, врівноваженість, терпіння, висока культура спілкування, вміння швидко перестроїтися з одного виду діяльності на інший та вносити корективи в ситуацію, що змінюється [6, с. 260-261]. На наше переконання, викладач криміналістики має бути творчим і сучасним, та володіти всіма новинками науково-технічного прогресу, що матиме авторитет серед студентів. По-друге, широко знати свій предмет викладання, а не тільки підручник з криміналістики. Викладач має бути ініціативним і сам зацікавлений у своєму предметі та у тому, щоб донести свої знання до студентів і поділитися ними. Тому на лекціях та практичних заняттях викладач має творчо підходити до навчання. А також за допомогою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій роз'яснювати студентам-юристам матеріал. По-третє, педагог з криміналістики має бути доброзичливим до всіх студентів, та готовий завжди вислухати студента і відповісти на його запитання. По-четверте, викладач з криміналістики має направляти творчий пошук студента під час написання його наукової або курсової роботи. По-п'яте, педагог повинен завжди ставитися з повагою до студента, навіть коли студент взагалі жодного разу не відвідував його заняття. По-шосте, у студента

має бути можливість звернутися до викладача за порадою у будь-який робочий час викладача, а не лише під час консультацій та чергувань викладача на кафедрі. Вважаємо, що саме поважне ставлення викладача-криміналіста до студентів-юристів багато в чому формує повагу студента до навчальної дисципліни «криміналістика», і робить для студентів процес навчання цікавим і вмотивованим.

Натепер вивчення предмету «криміналістика» проходить модернізацію із впровадженням при її викладанні інноваційних технологій. Як вказує В. Ю. Шепитько нині важливим є не тільки викладання самого змісту предмета «криміналістик», але й впровадження при цьому нових дидактичних підходів [1, с. 19]. У літературі виділяють такі дискусійні питання щодо теперішнього викладання курсу «криміналістики». З одного боку, необхідність визначення достатньої кількості годин для опанування криміналістичних знань на базовому рівні, з іншого – співвимірність сучасних потреб практики і обсягу викладання криміналістичних знань [6, с. 240-252].

В Україні останнім часом мова йде про скорочення навчальних годин для вивчення криміналістики. Хоча у країнах Європи криміналістику вивчають протягом тривалого часу. Наведемо приклади. У Словенії на вивчення криміналістики передбачено шість кредитів [1, с. 442]. Також і в Польщі відводиться значний час для вивчення курсу криміналістики. Зокрема, заняття з цієї навчальної дисципліни проводяться у таких дидактичних формах лекцій, практичних та семінарських занять. Лекції є «базові» та «спеціалізовані» (щодо криміналістичної проблематики сучасної організованої фінансово-економічної злочинності, перевірка справжності документів, криміналістична проблематика доказового значення висновку експерта та інше). А практичні заняття відбуваються у формі лекцій-бесід та семінарів. Заняття проводяться асистентами у формі бесід тривалістю 30 годин в одному семестрі. А на семінарах студенти поглиблюють знання з криміналістики шляхом підготовки чотирьох письмових робіт за науковими темами, що погоджуються з викладачем. У Польщі також можливе написання дипломної роботи за будь-якою темою із сучасної криміналістики [8, с. 5-21]. Українські науковці також обґрунтовують дискусійну позицію, що сьогодні юристам слід читати «різну» криміналістику. Всім юристам надавати базові, загальні положення криміналістичних знань. І взагалі, широкій аудиторії недоречно безконтрольно роздавати знання щодо особливостей організації і тактики розслідування різних видів злочинів [6, с. 267]. На сьогодні криміналістичні знання і так мають незначну тривалість, коли з а курсу криміналістики викладач встигає надати тільки базові поняття та основи цієї дисципліни. Отже, на наше переконання, скорочення терміну опанування криміналістичних знань в Україні студентами-юристами негативно позначиться на підготовці майбутніх слідчих, суддів, прокурорів, тому що ці знання їм потрібні для щоденно застосування у їх професійній діяльності.

У чому ж полягає теперішнє викладання навчальної дисципліни «криміналістика»? Наголошується, що сьогодні професійні навички з криміналістики студенти здобувають у такий спосіб: (1) приймаючи участь у практичних та семінарських заняттях; (2) під час виробничої практики у підрозділах, якими здійснюється розслідування злочинів; (3) при підготовці науково-дослідної доповіді, та виступ на гуртку; (4) під час участі студента у роботі науково-практичних конференцій; (5) участь студентів-юристів в узагальненні даних з практики, коли вони залучаються кафедрою криміналістики; (6) допомога студентів-юристів на громадських засадах, що надається практичним працівникам органів кримінальної юстиції [1, с. 19]. Крім того, значна увага має надаватися організації самостійної роботи студентів з криміналістики. Це потрібно для розвитку самостійного мислення [9, с. 5-6].

Варто відмітити, що згідно вимог ст. 50 Закону України «Про вищу освіту» велика частина навчального часу студента має йти на самопідготовку з навчальних дисциплін, тому що однією з форм організації навчального процесу є якраз самостійна робота [10]. Ця форма роботи студентів-юристів з криміналістики проходить індивідуально або в малих групах. Викладач може надавати консультації онлайн чи офлайн у мережі інтернет, і рекомендувати літературу, контрольні питання, тематику доповідей, рефератів. Зокрема, при підготовці доповідей рекомендують обрати актуальні, складні, дискусійні питання за темами з предмета «криміналістика» [11, с. 249-250]. Схожі думки висловлюють викладачі криміналістики Кубинського університету. Вони переконані, що студент є головний у навчанні, тому основна увага має фокусуватися на самопідготовці. Самоосвіта є незалежним творчим процесом навчання. А курс криміналістики надає студенту необхідні інструменти для оволодіння основними елементами доказуваності злочинних діянь, а також їх оцінки з юридичної точки зору. Роль викладача з криміналістики тут зводиться до надання консультацій щодо цифрових матеріалів, мультимедія, веб-сайтів, якими може скористатися студент [6]. Однак тут постає питання про те, що в майбутньому у вищій школі можуть взагалі відмовитися від традиційних лекцій та занять, а навчання буде проходити дистанційно за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. І відповідно, не буде потреби у класичному викладачаві з криміналістики.

Варто відмітити, що нині однією з центральних форм самостійної та індивідуальної підготовки з курсу криміналістики є написання науково-дослідної роботи і виступ з нею на студентському науковому гуртку. Викладач разом зі студентом має обрати актуальну тему для її написання. Для початку студент визначається з колом своїх наукових інтересів з криміналістики, а саме, з якими темами він хотів би попрацювати і детальніше розібратися з навчальним матеріалом. Надалі за обраною тематикою студент разом з викладачем вибирають вузьку тему майбутньої студентської наукової роботи. Припустимо, за темою «Судова балістика» можна написати наукову роботу «Сучасні види вогнепальної зброї», «Сліди від пострілу на різних поверхнях», «Ідентифікаційні завдання під час експертизи зброї, слідів та обставин її використання» тощо. Тему слід обрати досить вузьку, щоб студент під час написання міг у ній ґрунтовно розібратися. На підготовку наукової доповіді відводиться приблизно місяць. Так як криміналістика вивчається на четвертому курсі два навчальні семестри, більшість студентів пишуть наукові роботи і їх доповідають у другому семестрі. В цьому можна виділити позитивні і негативні сторони. З одного боку, студенти після першого семестру проходять виробничу практику у суді, прокуратурі, Національній поліції. І на практиці вивчають те, про що пишуть у науковій доповіді. Взагалі, ми вимагаємо, що зміст наукової доповіді був поєднаний з практикою і цікавими прикладами з неї. Щоб це не було просте переказування теоретичного матеріалу з різних підручників. Це на нашу думку і відрізняє творчу наукову роботу студента від написання курсової роботи з криміналістики на четвертому курсі. Варто сказати, що негативним моментом написання наукової роботи у другому семестрі є те, що під кінець року більшість студентів бажають захистити свої науково-дослідні роботи з криміналістики на науковому гуртку, створюючи обмаль часу для детального обговорення запропонованої студентом доповіді. Отже, коли доповідь з криміналістики готова, студент має з викладачем з криміналістики визначити, коли буде захищатися наукова доповідь на студентському науковому гуртку. Варто відзначити, що тут слід обговорити викладачу і студенту застосування інформаційно-комунікаційних технологій під час виступу. Хочеться відзначити, що студенти готують дуже якісні презентації своєї доповіді з криміналістики. Роль викла-

дача тут зводиться до перевірки наявності та коректуванні змісту презентації доповіді. Безпосередньо на науковому студентському гуртку відбувається виступ студента з його науковою доповіддю, так званий її захист. У процесі своєї доповіді студент демонструє слайди на екрані. Після завершення презентації доповіді, студенту ставлять запитання інші присутні студенти на гуртку, його викладач тощо. Часто тут виникає наукова дискусія, яку має якраз вирішити і зробити певний висновок викладач, що керував написанням наукової роботи студента. За результатами обговорення виступ студента оцінюється з виставлянням балів до залікової книжки.

Що стосується написання курсової роботи з криміналістики, то є розроблений кафедрою нашого університету перелік основної літератури і тем, з яких студент вибирає найбільш йому зацікаву. Роль викладача полягає у рекомендації додаткової літератури для написання курсової роботи. Мова йде про те, що студенти часто знаходять в інтернеті сумнівні сайти і запозичують з них матеріали для написання курсової роботи. Викладач має рекомендувати студенту лише якісні та перевірені книги та посилання на сайти, щоб рівень курсової роботи був високий і науковий.

Для того, щоб криміналістика і надалі викладалася у вищій школі для педагога-криміналіста необхідне застосування інновацій у навчанні. На думку опитаних І. Ткаченко студентів, щоб покращити якість підготовки майбутніх фахівців у навчальному процесі має бути: (1) більше практики (відповіли 48% опитаних), (2) більше стажування (на думку 43% респондентів), (3) впровадження ділових ігор на заняттях (сказали 28% студентів), (4) слід розглядати реальні життєві ситуації (відзначили 65% опитаних), (5) до навчального процесу слід більше залучати можливості інтернету (відповіли 64% студентів) [12, с. 299-369] Варто сказати, що викладачі криміналістики Кубинського університету пропонують проводити «екстракласи», для ознайомлення з роботою практичних працівників. А також запроваджувати семінари, круглі столи, панелі та діалоги, виставки, пов'язані з професійним спілкуванням [6]. На переконання деяких науковців новітнім методом вивчення криміналістики є «віртуальні» екскурсії у музеї, на полігонах тощо [11, с. 253-254]. Ми вважаємо, що сучасною формою здобуття криміналістичних знань є відвідування не віртуально, а «наживо» з екскурсією науково-експертний установ України. Мова йде про поєднання теорії з практикою. З власного досвіду можемо сказати, що у студентів такі екскурсії викликають значний інтерес. Так, протягом кількох годинної екскурсії студенти-юристи знайомляться з умовами роботи експертних установ, а також з тим, які експертизи проводяться та який процес дослідження різних об'єктів. І взагалі – яким чином на практиці використовуються криміналістичні знання.

При вивченні «криміналістики» виконанню лабораторних робіт належить одне з центральних місць. Особлива увага звертається на самостійне написання лабораторних робіт кожним студентом. Під час лабораторних робіт студент має розібратися у теоретичному матеріалі з теми та використати його практично. Лабораторні роботи з криміналістики на сьогодні відповідають потребам практики, тобто студентами складаються протоколи слідчих (розшукових) дій, плани розслідування окремих видів злочинів тощо. Крім того, лабораторне заняття з криміналістики передбачає використання наочного приладдя для вирішення студентом завдань, із використанням криміналістичної техніки, певних матеріалів, речовин, а також комп'ютерних можливостей для отримання матеріалізованого результату [3, с. 4]. При виконанні лабораторної роботи студента слід забезпечити сучасним обладнанням, що напер використовуються органами кримінальної юстиції.

Висновки. Нині викладання предметів «криміналістика» та «судова експертиза» проходить модернізацію із впровадженням при її викладанні передових інформаційних технологій. Як видно з короткого огляду, при опануванні криміналістичних знань сьогодні слід поєднати традиції та інновації. І перевести навчання криміналістиці на комп'ютеризовану основу. Зробити студента активним учасником процесу навчання з криміналістики та судової експертизи, а не пасивним слухачем. На наше переконання, саме при вивченні криміналістики можливо запровадити інноваційні 3D моделі (для огляду слідів на різних перешкодах, так як це використовується у Європейських країнах), віртуальні місця злочину для їх огляду за допомогою комп'ютерних технологій і лекції у різних сучасних формах. На сьогодні викладач повинен на занятті демонструвати підготовлені ним відеоролики з криміналістики, малюнки, графіки, схеми, які виготовлені за допомогою комп'ютерних програм. Щоб отримати якісні результати навчання з предметів «криміналістика» та «судова експертиза» слід заохочувати студентів до науково-дослідної роботи та до виступів на актуальні теми з криміналістики на студентському

науковому гуртку. Основний наголос робиться на інновації при проведенні практичних занять, і виконанні лабораторних робіт, а також на поєднанні під час курсу криміналістики теоретичних і практичних знань. Мають застосовуватися інноваційні методи, поєднані з навчальною практикою, тобто здійснюватися наукові екскурсії до експертних установ України та до органів кримінальної юстиції. А також слід запрошувати працівників цих установ до проведення лекцій, практичних занять, наукових студентських гуртків. Слід враховувати психолого-педагогічні особливості фігури викладача з «криміналістики» та «судової експертизи». А розуміння мети вивчення дисципліни «криміналістика» та «судова експертиза» й можливості студентам-юристам у своїй майбутній професії використовувати криміналістичні знання, що максимально наближені до практики, і надає студентам мотивацію до оволодіння цими знаннями. Вагомого значення має надаватися самостійній роботі студента-юриста по вивченню предмета криміналістики, що потрібно враховувати викладачу під час підбиття підсумків роботи студента за навчальний рік і під час іспиту з криміналістики та судової експертизи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шепитько В. Ю. Проблемные лекции по криминалистике (прочитанные в Балтийском федеральном университете имени Иммануила Канта). Харьков : Апостиль, 2012. 152 с.
2. Щудло С. Вища освіта у пошуку якості: QUQ vadis. Харків-Дрогобич. Коло. 2012. 340.
3. Навчально-методичний посібник для лабораторних і практичних занять та самостійної роботи з «Криміналістики». Укладники: І. І. Когутич, З. Т. Гулкевич, Я. О. Береський та ін. Львів; Київ, Тріада плюс, Альтерта. 2010. 548.
4. Iraín Infante Pupo & Ruben Edgar Casadevall Garcells & Eduardo Velázquez González. La Guía de Estudios de la asignatura Criminalística de la carrera de Derecho. Resultados en la aplicación de una nueva propuesta en las condiciones de universalización de la Educación Superior en Cuba. Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores..2, 10. Retrieved August 02, 2018 from <http://www.dilemascontemporaneoseducacionpoliticaayvalores.com/>
5. Каугия, Сильвия, Лалль, Анника. Мотивы и цели учебы в Эстонской республиканской академии внутренней защиты по оценкам учащихся колледжа полиции и пограничной службы. *A First Printed Criminalist*. International Research and Practice Juridical Journal Apostille Publishing House LLC. 2014. 8. 27-40.
6. Даньшин М. В. Криміналістика XXI століття: місце у системі наукового знання : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. 480.
7. Kurapka, Vidmantas Egidijus. Didactics of criminalistics. Textbook of Criminalistics. General Theory. ed.: H. Malevski, V. Shepitko. Kharkiv : Apostille Publishing House LLC, 2016 . V. 1. Part 15. 415-451
8. Колецки, Хуберт. Современное состояние криминалистики как университетской дисциплины в Польше. Модели преподавания криминалистики: история и современность: сборник научных трудов. Под редакцией Н. П. Яблокова и В. Ю. Шепитько. Харьков, Апостиль. 2014. С. 5-21.
9. Головкін, С. В., Кузнецова, О. В., Солодовніков, А. Г., Бондар, В. С. Методичні рекомендації з підготовки й оформлення курсових робіт з криміналістики та криміналістичної методики. Луганськ, РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 56.
10. Law of Ukraine "On Higher Education" № 1556-VII від 01.07.2014 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page5>
11. Ionova, E.V., Savelyeva, M.V., Smushkin, A.B. Some aspects of the methodology of teaching criminalistic disciplines. *Vserossiiskii kriminologicheskii zhurnal = Russian Journal of Criminology*, 2018, vol. 12, no. 2, pp. 247–257. DOI 10.17150/2500-4255.2018.12(2).247-257. <http://cj.bgu.ru/reader/article.aspx?id=22044>
12. Ткаченко, І. Узгальнення досвіду застосування нових технологій у навчанні. Innovations in higher education – modern communications and collaboration at the university using specific it tools.international collective monograph. General editor Nakaznyi M. O. Dniprodzerzhynsk. DSTU. 299-269.